

својим појављивањем и вредношћу постала је незаобилазни део литературе не само о питању односа двеју земаља већ и шире о питањима односа Југославије са земљама тзв. Источног блока. С обзиром на то да се у последње време шири круг истраживача који се баве управо тим темама, остаје нам да се надамо да ће колега Драгишић наставити своја истраживања о југословенско-бугарским односима и у догледно време нам понудити нову књигу која би могла расветлити односе двеју земаља и после 1949. године.

Мр Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ

**Милош Московљевић,
У великој руској револуцији. Дневничке белешке,
приредио др Момчило Исић
ИНИС, Београд, 2007, 173 стр.**

Институт за новију историју Србије објавио је на самом крају 2007. године део драгоцених дневничких белешки лингвисте и политичара Милоша Московљевића (1884–1968). Момчило Исић, евидентно заинтригиран истакнутим српским интелектуалцем као сведоком бурних збивања у Русији у интервалу од септембра 1917. до фебруара месеца 1918. године, придружио се историчарима Александри Вулетић и Милошу Јагодићу који су током прошле и претпрошле године, у издању Завода за издавање уџбеника и наставних средстава приредили дневничке белешке службеника Министарства унутрашњих послова Краљевине Србије Николе Крстића.

Књига која се нашла пред читаоцима има, сасвим сигурно, двоструки значај. Пре свега, она је другачија. Дакле, не ради се о „још једном“ рукопису инспирисаном „великим историјским догађајем“. Напротив, она је својеврсна ода човеку „у времену“. Милош Московљевић је водио дневничке белешке у интервалу од 21. маја (3. јуна) 1916. до 13. маја 1968. године. Определивши се за интервал од септембра 1917. до фебруара месеца 1918. историчар Момчило Исић се, по ко зна који пут, декларисао као љубитељ људи а не времена. Определивши се за тридесеттворогодишњег Московљевића који, на предлог министра унутрашњих послова Краљевине Србије, у другој половини 1917. године одлази у Русију, како би при српском посланству у Петрограду радио на националној пропаганди и заменио професора Александра Белића на месту шефа Српског института, приређивач је још једном „верификовао“ познату опаску Лисјена Февра да је „историја човек“.

Осврт на садржај приређеног дела дневничких белешки Милоша Московљевића изненадиће све пасиониране љубитеље штива које се у историјској струци подводи под термин „извор“. За разлику од не малог броја појединаца „из струке“ који затрпавају читалачку публику у Србији књигама насталим критичким сабирањем докумената, историчар Момчило Исић се одлучио за сасвим другачији, и могло би се рећи методолошки једини исправан, начин приређивања, у овом случају, дневничких белешки.

Посебан значај приређеног рукописа познатог српског интелектуалца лежи у више него информативном и аналитичном предговору под називом „Сведок Октобра – Милош Московљевић“. Након уводних напомена које подсећају на

значај Октобра али и на непроцењиву вредност рукописа који се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности, приређивач упознаје потенцијалног читаоца са раскошном биографијом појединца који је, као и многи други „заслужни“, остао на маргинама интересовања стручне јавности. Са друге стране, Исић, чини се, нуди одговор посматрајући политички и културно-просветни или научни ангажман Милоша Московљевића као две заокружене а ипак одвојене целине, стрме путеве са много успона али и превише изазова или, можда, падова. Кренувши на своје животно путовање из Варне код Шапца, преко Београда, Ниша, Дојрана, Коцељеве, Драча, Крфа, Халкидикија, Петрограда, Хјабина, Владивостока, Шангаја, Јапана, Ванкувера, Монтреала, Њујорка, Вашингтона, Каира, да би се коначно скрасио у Београду, где је и умро 1968, у осамдесет четвртој години живота, сломљен одлуком Окружног суда у Београду из марта 1966. којом се забрањује свако даље растурање Московљевићевог „животног дела“ *Речника српскохрватског књижевног језика са језичким савтником* и налаже уништавање свих заплених примерака – чувени српски лингвиста заокружио је сопствени живот, и време које су испунили детињство на селу, школовање у граду, слагања и бројна размимоилажења са професором и неком врстом ментора Александром Белићем, Први светски рат, повлачење преко Албаније, Октобарска револуција, повратак у домовину која се овога пута звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Савез земљорадника, Народна скупштина, Други светски рат, ангажовање у политици после 1945. и на крају дипломатска каријера која се завршила тамо где је и почела, у Каиру.

Последњи део предговора чини осврт на дневник или тачније речено Милоша Московљевића као проницљивог актера „великих догађаја“ и познаника, сарадника, блиског пријатеља појединаца који су својим ангажманом превазишли време у коме су живели. Приређивачев осврт на Московљевићеву способност да кристално јасно профилеше не само „крупне догађаје“ или „знамените личности“ већ, пре свега, живот који тече, незаобилазна је увертира у одабрани део Московљевићевог рукописа. Студија Момчила Исића о Милошу Московљевићу неизоставни је део драгоценог сведочанства о догађајима и људима у њима. Осврт на Московљевићев живот и рад у великој мери олакшава читање делимично коментарисаног текста.

Дневничке белешке Милоша Московљевића, приређене под називом *У великој руској револуцији* представљају драгоцено сведочанство талентованог, проницљивог, но још увек недовољно искусног политичара коме је сусрет са револуцијом начетом Русијом 1917. представљао прво озбиљније искуство не само у политичкој већ и дипломатској каријери, која се окончала много година касније тј. 1953. године. Измучен ратним збивањима у Србији и немилим сценама са Солунског фронта, огорчени сведок бурног времена отпочиње четврту књигу свога дневника, како каже: „у туђини, сад још даље него пре“. Већ 12. септембра 1917. године Московљевић бележи у дневнику: „Нити се време мења, нити унутрашња руска ситуација; и од једне и од друге човеку се жежи кожа“. У истој белешци, пророчки наслућује: „Као што су још врло далеки лепо пролетњи дани, тако су далеки и дани сталожности и реда, дани благостања које треба да донесе револуција. Изгледа да понеки људи и партије нарочито се труде да направе што већи ‚сумбур‘, да би после имали што већу заслугу у спасавању земље“.

И поред интересантних и колориних описа прилика међу Србима окупљеним под окриљем Српског института у Петрограду, више него аналитичних

опсервација на рачун „славне“ српске дипломатије, чије представнике у Русији назива „кретенима и неспособним људима“, најдрагоценији део одабраних дневничких белешки представљају описи прилика у којима се налазила Русија на прагу и непосредно после Октобарске револуције. Септембра месеца 1917. године бележи: „Колико је маса руског народа још проста и са зверским наклоностима види се из једног од данашњих телеграма, по којем су сељаци једног села зверски умлатили учитеља градске школе, зато што је протествовао против тога што су му разграбили усев и запалили сламу. Пошто су га убили скинули су са њега одело и обућу, стан опљачкали, а потом запалили“. Опсервације о руском сељаку представљају најупечатљивије делове Московљевићевих дневничких белешки насталих у Русији. Његова „опседнутост“ „руским човеком“ произилазила је из убеђења о руској револуцији као последици нагомиланог социјалног незадовољства. Иако предмет његових запажања представљају бројне руске институције и истакнути појединци који су својом делатношћу обележили период пре и после револуције, ево како Милош Московљевић размишља о суверенитету и вољи народа: „Читајући извештаје из руских села о безграничном незнању народа питам се како се може толико настојавати на суверенитету и вољи народа. Кад он неће да гласа, не зна како да гласа, нити познаје партије и њихове програме, како се може ослањати на његово мишљење, како се може судбина земље дати њему у руке. Ту се не може ништа учинити пропагандом за 2-3 месеца, онде где треба 2-3 столећа развитка“.

Осврти на кључна револуционарна збивања приказују Московљевића као хирушки прецизног аналитичара. Не упуштајући се у пуко препричавање појединачних збивања која су се октобра месеца 1917. низала из минута у минут, аутор, само на први поглед хладнокрвно, примећује: „Данас, на дан Конгреса совјета большевици су узели власт у своје руке; све скоро мирно, без крви, јер је нису имали од кога узети, пошто власти скоро није ни било“. Збивања која су уследила током наредних месеци приморала су га да поверује како се Русија повратила „у првобитно стање човечанства“. Последњег месеца свог боравка у Петрограду Московљевић, по ко зна који пут замишљен над судбином руског друштва, примећује: „И када би бар било боље пролетаријату, па да се човек и помири, али они само увећавају број, беспослених, уништавајући индустрију и ударајући високе прирезе на оне који брже послују, тако да људи морају да напуштају слушкиње и слуге и сами све раде. Тиме је само постигнуто да и „буржуји“ већ сирота интелигенција и сами раде физичке послове, али је сиротиња остављена без средстава и послуге. Исто тако, укидајући пензије и плате натерали су интелигенцију да продаје новине, тако да су улице пуне финих дама, младих и старих официра и чиновника, где продају новине. Али ће зато многи продавци новина, коме је то право занимање, остати без хлеба“.

Због изузетног предговора историчара Момчила Исића дневничке белешке Милоша Московљевића нису само колоритно и драгоцено штиво о догађајима који су се десили од септембра 1917. до фебруара месеца 1918. године већ значајан прилог српској историографији, која је тако често ускраћена за осврте на животе и дела појединаца који су својим ангажманом обележили читав 20. век.

Објављивањем целокупних дневничких белешки Милоша Московљевића Институт за новију историју Србије би понудио читалачкој публици драгоцено штиво за стицање нових знања о прошлости али и изузетну публикацију за уживање.

Мр Сања ПЕТРОВИЋ ТОДОСИЈЕВИЋ